

Raimo Mäkelä

Pietismi – herätyskristillistä luterilaisuutta

Pietismin pysyvistä ajankohtaisuudesta

Pietisti ja *pietismi* olivat alun perin ja ovat yhä haukkumasanoja. Tosin ne ovat nyt saaneet rinnalleen vähän modernimmat sanat *fundamentalisti* ja *fundamentalismi*. Näitä kahta ei voi ainakaan täysin samastaa. Kummallakin on historiallinen kehyksensä, johon niitä yleisessä kielenkäytössä tuskin osataan mieltää. Pietisti on synkkä, iloton, ahdasmielinen, maailmankielteinen, yksipuolinen individualisti, jolle tärkeitä ovat vain synty ja armo ja parannuksen tekemisen vaatiminen. Se on siis kirkon ja ihmisten ja yhteiskunnan taantumuksellinen vihollinen. Joissakin tämän päivän Suomen kirkollisissa piireissä iloitaan, että pietistien määrä ja vaikutus kirkkoon ovat vähenemässä. Vaikka pietistejä on haukuttu yhteiskunnissa ja niiden kulttuureissa, ankarimman vastustuksen pietistit ovat yleensä kohdanneet kirkon sisäpuolella.

Historiallisessa mielessä *pietismiksi* sanotaan hengellistä liikehdintää, joka alkoi luterilaisessa Saksassa 1600-luvun lopulla ja saavutti seuraavalla vuosisadalla koko evankelisen kristikunnan ja Pohjois-Amerikan ja vaikutti myös reformoitujen kirkkojen ja roomalaiskatolisen kirkon piirissä.. Se on evankelisen kirkon historian laajimpia ja monimuotoisimpia ilmiöitä, ellei suorastaan laajin ja monimuotoisin ja on jatkunut 1900-luvulle saakka.

Tietenkin reformaatio eli uskonpuhdistus, jota nimitystä on yhä syytä käyttää, on perusta. Ilman sitä ei myöhempää evankelista kristillisyyttä eikä kirkkoa olisi. Pietismiä on perusteltua pitää uskonpuhdistuksen jatkona, joksi se itse itsensä mielsi. Ilman pietismiä uskonpuhdistuksesta tuskin olisi käytännössä jäänyt kovin paljon jäljelle, vaikka historiallisissa jossitteluissa voidaankin puhua lähinnä vain kielteisesti, koska ei voi tietää, mitä joidenkin suurten tapahtumien sijasta olisi tapahtunut, ellei niitä olisi ollut.

Ensimmäiset pietistit eivät ajatelleet esittävänsä mitään uutta suhteessa uskonpuhdistukseen vaan edustavansa sitä. He eivät kuitenkaan voineet ajatella vain toistavansa omassa ajassaan **Martin Lutherin** ja muiden reformaattoreiden kirjoituksia – niin kuin nämä eivät voineet tyytyä vain lukemaan Raamattua sellaisenaan ja kirkkoisien kirjoituksia.

Paluuta uskonpuhdistukseen ei sellaisenaan enää ole, vaikka uskoakseni jokainen sen ydinlöydöt sisäistänyt pyrkii syventymään siihen ja etsimään siitä kestäväää sanomaa itselleen ja ajalleen. Paluuta ei myöskään ole uskonpuhdistusta seuranneeseen 1600-luvun luterilaiseen ortodoksiaan eli puhtasoppisuuteen, jonka viimeisiin edustajiin kuulunut jäljempänä mainittava **Johann Deutschmann** yritti todistaa, että ortodoksian oppijärjestelmä ja Vanhan testamentin patriarkkojen usko ovat yhteneväiset.

Uskonpuhdistuksen ja ortodoksian ajan jälkeen on neljässä vuosisadassa tapahtunut kirkossa ja maailmassa niin paljon sellaista, mikä yksinkertaisesti on otettava kristittyinä ja kirkkona huomioon. Merkittävänä esimerkkinä voi mainita 1900-luvun maailmansodat, joiden läpi myös kristittyjen ja seurakunnan on ollut elettävä muun ihmiskunnan kanssa.

Raamatusta on uskonpuhdistuksen, ortodoksian ja pietismin läpi löydettävä se, minkä varassa voidaan olla, täytyy olla ja ollaan todellisia kristittyjä ja todellinen hengellinen yhteisö. Niissä on luovuttamattomia aarteita mutta myös sellaista sidonnaisuutta omaan aikaan ja omaan itseen, mitä on epätarkoituksenmukaista, mahdotonta ja epäoikeutettua kuljettaa mukana ja mikä ei auta enää

meitä. Sitä voidaan nimittää ”historian painolastiksi”, mutta on myös suoranaisia vääristymiä ja vääryyksiä. Siksi ”kirkkoa on aina uudistettava” (*ecclesia semper reformanda est*).

Jatkumo on kuitenkin olemassa. Se tulee jokaisen yksittäisen uskovan ja hengellisen yhteisön löytää – ettei tulisi jatkumon sijaan katkosta eikä sen jälkeen ”muita jumalia, toista Jeesusta, toista henkeä, toista lakia, toista evankeliumia”, jollaisia Raamattu sanoo aina olevan ensimmäisen ja ainoan todellisen varjostajina.

Omahyväinen itsetyytyväisyys niin omaan oppiin, omaan uskonkokemukseen kuin omaan hengelliseen yhteisöön on kristityn ja kirkon ja kaikkien kristillisten liikkeiden tuho ja vastoin näiden olemusta ja kutsumusta.

Yhtä vähän kuin reformaatioon ja ortodoksiaan voidaan palata sellaisinaan, voidaan pietismiäkään palauttaa sellaisenaan. Siinä on kuitenkin aineksia, joista voidaan elää ja täytyy elää.

Saksan suurin evankelisen kirkon sisäinen järjestö, Gnadauer Gemeinschaftsbewegung, joka perustettiin 1888 herätyksen kokoavaksi keskusorganisaatioksi, on määrätietoisesti pietistinen. Se katsoo 1700-luvun isikseen **Spenerin, Francken, Nikolaus Ludwig von Zinzendorfin** (1700-60) ja ns. Württembergin pietismiä edustaneen **Johann Albrecht Bengelin** (1687-1752) kiinnittämättä huomiota heidän välillään tosiasiallisesti oleviin teologiisiin eroihin. Sen piiriin mahtuu niin vanhaa tai varhaispietismiä (*Altpietismus*) kuin lakihenkisempää uuspietismiä (*Neupietismus*), joiden välillä on kylläkin jännitteitä. Yhdistäviin tekijöihin katsotaan ilmeisesti kuitenkin enemmän kuin erottaviin.

Münsterin yliopiston evankelisen tiedekunnan kirkkohistorian emeritusprofessori, Luther-historioitsija **Martin Brecht** on julkaissut 4-osaisen kokoomateoksen *Geschichte des Pietismus* (’Pietismin historia’, 1993-2004, lähes 3000 sivua). Se ulottuu 1900-luvulle saakka ja kattaa koko maailman. Siinä pietismiin luetaan myös herrnhutilaisuus, jota voidaan pitää aivan omanakin liikkeenään. Samoin on merkittävän saksalaisen pietismin ja Zinzendorfin tutkijan **Erich Beyreutherin** varhaisemmassa ja suppeammassa mutta yleiskuvan hyvin antavassa teoksessa *Geschichte des Pietismus* (1978, 448 s.).

Bochumin yliopiston evankelisen tiedekunnan kirkkohistorian emeritusprofessori **Johannes Wallmannin** suppeahkon mutta hyvin informatiivisen yleisesityksen *Totinen kääntymys ja maailmanparannus: pietismi kirkkohistoriallisena ilmiönä* toimitti **Esko M. Laine** suomeksi 1997 liittäen siihen suomalaista pietismin historiaa. Kirjan luvut ovat seuraavat:

1. Johann Arndt ja pietistinen hurskaus
2. Reformoitu pietismi
3. Philipp Jakob Spener ja pietismin alku
4. August Hermann Francke ja hallelainen pietismi
5. Radikaalipietismi
6. Nikolaus Ludwig von Zinzendorf ja herrnhutilainen veljesseurakunta
7. Württembergiläinen pietismi.

Pietismin runsaudesta ja ajankohtaisuudesta kertoo osaltaan siihen jatkuvasti kaikkialla maailmassa kohdistuva monipuolinen tieteellinen tutkimus. Sen merkittäviä ilmentymiä ovat kansainväliset – käytännössä pääosin saksankieliset - monitieteiset kongressit, joita vuodesta 2001 lähtien on pidetty neljän vuoden välein Hallessa Francken laitoksissa, viimeisin 2013. Kussakin kongressissa on kymmeniä esityksiä uusimmista tutkimustuloksista mitä moninaisimmista näkökulmista. Ne on

julkaistu laajoina raportteina. Ne heijastavat historiallisen pietismin laaja-alaisuutta, muun muassa teologiaa, kirjallisuutta, kasvatusta, musiikkia, lääketiedettä, lähetystä.

Suomesta on ollut mukana pari kolme esiintyjää, muista Pohjoismaista ehkä vain yksi. Itse osallistuin kongressiin 2001, 2005 ja 2009. On toivottavaa, että myös rikkaan ja jatkuvan suomalaisen pietismintutkimuksen perinteen antia välitettäisiin kansainvälisille foorumeille.

Suomessa on tutkittu runsaasti hallelaista varhaispietismisiä, sen tšekäläisiä ilmenemismuotoja ja suomalaisia pietistisiä liikkeitä. Ainakin rukoilevaisuus, herännäisyys (jonka perinteinen ruotsinkielinen nimikin on *pietismen*) ja lestadiolaisuus ja osittain ns. viides herätysliike juontuvat pietistisistä juurista, vaikkei useimmilla ole ollut suoranaista kosketusta Hallen pietismiin eikä sen tuottamaan kirjallisuuteen. Evankelista liikettäkin nykyään ainakin joissakin ilmentymissään pidetään pietistisenä, vaikka perinteisesti siinä on esiintynyt myös suorastaan voimakkaita anti-pietistisiä asenteita ja saattaa esiintyä vieläkin.

Merkittävän panoksen ja tärkeitä yllykkeitä suomalaisten hengellisten liikkeiden historialliseen tutkimiseen antoi kirkkohistorian professori **Martti Ruuth** (1870-1962). Hänen oppilaansa, myöhemmän arkkipiispan **Aleksi Lehtosen** väitöskirja oli *Varhaisemmän herännäisyyden käsitys pappisvirasta* (1920). Ruuthin toinen oppilas, kirkkohistorian professori ja myöhemmin arkkipiispa **Ilmari Salomies** julkaisi tutkimuksen *Der Hallesche Pietismus in Russland zur Zeit Peters den Grossen* ('Hallen pietismi Venäjällä Pietarin Suuren aikana', 1936). Systemaattisesta eli opinkäsityksen näkökulmasta dogmatiikan professori **Osmo Tiililä** (1904-72) käsittelee kaikkia muita 1800-luvun hengellisiä liikkeitämme paitsi lestadiolaisuutta, jonka asiantuntija on nykyinen kirkkohistorian professori **Jouko Talonen**. Laajimmin ja viimeiseksi Tiililä tutki rukoilevaisuutta. Hänen mittava teoksensa *Rukoilevaisten kirjoja* (1961, 501 s.) analysoi suuren määrän pietismin kansainvälistä kirjallisuutta, muiden muassa Speneriä, jota tosin suomeksi julkaistiin vasta 1800-luvulla, ja Franckea, jonka "kirjat kuluivat kansan käsissä" Suomessa jo 1700-luvulla. **Erkki Kansanaho**, myöhemmin käytännöllisen teologian professori ja piispa, julkaisi kolme tutkimusta suomalaisesta varhaispietismistä. Hänen väitöskirjansa *Hallen pietismin vaikutus Suomen varhaisempaan herännäisyyteen* (1947) on yhä erinomainen tiivis teologinen analyysi varhaispietismistä. Suomalaisesta nykypolvesta erityisesti kirkkohistorian dosentti **Esko M. Laine** on käsitellyt varhaispietismisiä. Kirkkohistorian emeritusprofessori **Pentti Laasonen** on kirjoittanut pietismistä yleiskatsauksia.

Pietismin laajuuden ja monimuotoisuuden tähden tämä pikku esitys on vain sormustimellinen valtamerestä.

Pietismin hengellinen isä Spener ja kirkonuudistusohjelma

Elsassissa syntyneestä ja monipuolisesti sivistyneestä **Philipp Jakob Speneristä** (1635-1705) tuli pietismin hengellinen ja teologinen isä. Hän omaksui opettajansa **Johann Conrad Dannhauerin** (1603-66) puhdasoppisen dogmatiikan ja katsoi elämänsä loppuun saakka olevansa tämän oppilas, vaikka tämä ei sittemmin pietisti-Speneriä hyväksynyt. Spener sai vaikutteita **Johann Arndtin** teoksesta *Tosi kristillisyydestä*. Hänen akateeminen uransa vaihtui kirkollisiin johtotehtäviin Frankfurtissa, Dresdenissä ja Berliinissä.

Spener oli vakuuttunut siitä, ettei tapakristillisyyden ilman henkilökohtaista uudestisyntymistä ollut Jumalan edessä riittävää. Hän ei kuitenkaan kyennyt saamaan tätä katsomusta eikä sen mukaisia kirkonuudistusehdotuksia ympäristössään yleisesti hyväksytyiksi. Siksi hän kokosi ympärilleen samalla tavalla ajattelevien hengellisen piirin (*collegium pietatis*) vuodesta 1670 alkaen ja julkaisi

1675 pietismin uudistusohjelman *Pia desideria* ('Hurskasta ikävöintiä'). Sen saksalainen alaotsikko valaisi sisältöä: ”sydämen kaipuu todella evankelisten seurakuntien Jumalalle mieluiseseen uudistumiseen”; nykyäsittein tämä voidaan tulkita ”hengellisen herätyksen kaipuuksi”. Kirja ilmestyi suomeksi vasta 1962 nimellä *Kirkon uudistus*. Uudistusohjelman pääasiat ovat seuraavat.

- Raamatun tutkimista on tehostettava kaikkien kristittyjen keskuudessa erityisesti jumalanpalvelusten rinnalla pidettävillä raamattutunneilla, joilla maallikotkin saavat selittää Raamattua.
- Kristittyjen yleinen ja yhteinen pappeus on otettava käyttöön.
- On edistettävä kristillistä elämää, jota hallitsee rakkauden käsky.
- Tunnustuskunnallisen polemiikin sijasta toisuskoiset on voitettava rakkaudessa yhteydenpidossa ja hyvällä esimerkillä. Tämä koskee myös juutalaisia. Tästä juutalaislähetys sai ylläkyksen.
- Akateemisessa teologian opiskelussa on vähennettävä filosofian ja dogmatiikan osuutta ja korvattava sitä raamattutieteellä ja opiskelijoiden opastamisella henkilökohtaiseen hengellisyyteen ja käytännön elämään.
- Saarnaamisen on muututtava yksinkertaiseksi ja luovuttava oppineisuuden osoittamisesta ja tähdättävä kuulijoiden uudistumiseen ja rakentumiseen.

Spenerin uudistusohjelma herätti kyllä huomiota muttei johtanut käytännössä pietistisen maallikkoliikkeen syntymiseen ennen kuin vasta Leipzigissa 1689. Varsinaisesti pietismi muodostui voimakkaaksi liikkeeksi vähän myöhemmin Preussissa, josta käsin se levisi koko Eurooppaan.

Vaikka Spenerin kristillisyydenkäsitys perustui luterilaiseen ortodoksiaan, siinä tapahtui merkittäviä painopisteen siirtymisiä, joita on luonnehdittu seuraavasti: opista elämään, armosta voimaan, skolastiikasta kokemukseen, dogmatiikasta etiikkaan, meistä minään. Uudestisyntyneen yksilön sydämen usko oli tärkeämpi kuin objektiivista uskoa korostava kirkko. Samalla kristillisyydenkäsitys suuntautui tulevaisuuteen.

Pietismin ainoa varsinainen poikkeama luterilaisen ortodoksian opista oli eskatologia, joka reformaatioissa oli syrjäisessä asemassa ja tietyllä tavalla niukka. Spenerin ydinilmaisu oli *parempien aikojen toivo*. Raamatullisesti hän ankkuroi sen käsitykseen tuhatvuotisesta valtakunnasta, joka on tuleva, ei vielä toteutunut kausi ja oma vaiheensa ennen maailman loppumista ja uuden maailman luomista. Tämä oli yksi motivoiva tekijä pietismin valtavassa aktiivisuudessa.

Spener syntyi 30-vuotisen sodan aikana ja teki työnsä sodan hävitystä seuranneen pitkän jälleenrakentamisen keskellä. Ehkä hän kykeni välittämään toivoa tuhon kokeneille ja toivottomuudessa ja epätoivossa eläville ihmisille.

Luterilaisen ortodoksian piirissä Spener leimattiin harhaoppiseksi. Wittenbergin yliopiston johtava teologi **Johann Deutschmann** (1626-1706) syytti 1695 häntä 284 harhaopista. Deutschmann kohdisti tarmonsia ja osan laajasta mutta teologisesti epäitsenäisestä tuotannostaan muitakin pietistejä vastaan. **Valentin Ernst Löscher** (1673-1749) väitti 1726 Spenerillä olevan 264 harhaoppia.

Spener vetäytyi pietismia koskeneista julkisista kiistoista 1697 ja omistautui laajan kirjallisen tuotantonsa kokoamiseen ja järjestämiseen. Samoihin aikoihin pietismin periaatteita alkoi soveltaa käytäntöön hänen teologinen ja hengellinen opetuslapsensa Francke, pietismin käytännöllinen isä ja kansanliikkeen perustaja.

Spenerin saarnoja välittyi Suomeen **Anders Wegeliuksen** postillassa, jonka aineistosta suuri osa on peräisin Spenerin kirjoituksista. Tätä on perusteellisesti selvittänyt **Erkki Kansanaho** tutkimuksessaan *Wegeliuksen postillan lähteet ja teologia* (1950). Joitakin vuosia sitten Yleisradion aamuhartauksissa luettiin pitkään Wegeliuksen postillaa. Näin Spener puhui Suomessa vielä kolme vuosisataa kuolemansa jälkeen.

Pietismin toiminnallinen isä Francke ja käytäntö kirkon uudistumiseksi

Pietismistä muodostui paljon monimuotoisempi ja kokonaisvaltaisempi liike kuin reformaatio ja ortodoksia olivat, vaikka se teologisesti oli reformaatiota kapeampi. Pietismin toinen isä **August Hermann Francke** (1663-1727; hänen syntymästään on siis juuri tullut kuluneeksi 350 vuotta) loi vuodesta 1698 alkaen Halle an der Saale -kaupunkiin Saksaan ns. Francken laitokset (*die Franckeschen Stiftungen*), joiden alue ja rakennukset ovat yhä olemassa, nyt Saksan 1989 tapahtuneen uudelleenyhdistymisen jälkeen pitkälle perusteellisesti kunnostettuina ja uuteen käyttöön otettuina mutta yhä tällä nimellä. Osittain ne ovat itsessään ja niihin sisältyy laaja museo.

Alue käsittää nykyään hiukan supistuneena 14 hehtaaria ja puoli sataa suurta rakennusta, jotka on pystytetty 1700-luvulla ja joista yli puolet on jo restauroitu nykyaikaiseen käyttöön. Pelkkä alueeseen ja museoon tutustuminen tekee voimakkaan vaikutuksen ja motivoi kuvittelemaan, mitä siellä Francken aikana tehtiin ja tapahtui.

Francke oli nuorena luterilaisena pappina kokenut voimakkaan kääntymisen ja uudestisyntymisen, minkä hän on yksityiskohtaisesti kuvaillut. Tietyllä tavalla se muistuttaa esimerkiksi **Augustinuksen, Lutherin, Carl Olof Roseniuksen, Urho Muroman ja Olav Valen-Sendstadin** vastaavaa voimakasta kokemusta. Francken kokemus muutti häntä ihmisenä ja pappina täysin ja tuli leimaamaan hänen sanomaansa ja toimintaansa.

Francke tuli 1691 Hallen laitamille Glauchaan papiksi keskelle seurakuntalaistensa juopottelua, muuta tapainturmelusta, köyhyyttä ja lasten huonoa kohtelua. He olivat kastettuja, mutta kristillisestä uskosta heissä ei paljon näkynyt, ja heidän elämänsä oli sen vastaista. Francke sai vision ensin köyhien lasten koulun ja sitten orpokodin perustamisesta. Orpoja olikin paljon. Heistä huolehdittiin heikosti, vaikka orpokoteja kyllä oli jo tuolloin eri puolilla evankelista maailmaa.

Samaan aikaan Francke nimitettiin kreikan ja itämaisten kielten professoriksi perusteilla olleeseen yliopistoon., jonka nimi nykyään on Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Se koostuu kahdesta yliopistosta, joista toinen perustettiin [1502 Wittenbergiin](#) ja toinen [1694 Halleen](#). Yliopistot yhdistettiin [1817](#). Nykyistä nimeään yliopisto on kantanut vuodesta 1933 lähtien. Siellä opiskelee noin 19000 opiskelijaa. Francke toimi joitakin aikoja myös yliopistonsa rehtorina.

Neljän taalerin ja 16 guldenin saaminen lahjoituksena 1695 oli Franckelle Jumalan merkki vision toteuttamiseksi. Hän aloitti välittömästi koulun köyhille lapsille ja pian toisen varakkaiden perheiden lapsille. Sen tuloilla katettiin köyhienkoulun menoja. Myös tytöt saivat koulun. Uusia kouluja perustettiin 1800-luvulla.

Kouluista edettiin orpokotiin 1698. Sen valtava päärakennus valmistui 1701. Toiminnan ylläpitämiseksi taloudellisesti perustettiin luonnontuotevarasto, kirjapaino, kirjansitomato, kirjakauppa ja apteekki, joka toimii yhä. Alettiin julkaista kolmesti viikossa ilmestyvää sanomalehteä *Hallische Zeitung*, joka oli siellä ensimmäinen lehti ja ilmestyi 80 vuotta ja tietysin katkoin ja muunnelmin vuoteen 1930 saakka. Rakennettiin orpopyttöjä ja tyttökoulu varten

kolmikerroksinen ristikkotalo (*Fachwerkbau*), joka on Euroopan pisin, ja “Englannintalo” englantilaisia oppilaita varten. Koulut saavuttivat nimittäin pian kansainvälisen arvostuksen ja maineen.

Francke perusti 1710 varakkaan vapaaherran **Carl Hildebrand von Cansteinin** kanssa raamattutalon (*die Cansteinsche Bibelanstalt*), joka on maailman ensimmäinen raamattuseura ja levitti 1900-luvulle saakka miljoonia huokeahintaisia Raamattuja kansan keskuuteen. Viimeinen *Cansteinbibel* painettiin 1978, siis kommunistisen Saksan demokraattisen tasavallan aikana.

Francke perusti laitoksiin jo varhain monipuolisen kirjaston, joka vastasi laajuudeltaan yliopistojen kirjastoja, saattoi jopa ylittääkin niitä. Se on yhä olemassa. Siinä on niteitä 50000, paljon erityisen arvokkaita vanhoja kirjoja. Siihen liittyy laaja arkisto.

Francken toiminnan piirissä syntyi 1704 hänen työtoverinsa, vävynsä ja seuraajansa **Johann Anastasius Freylinghausenin** toimittamana pietistien suuri ”hengellinen laulukirja” (*Geist-reiches Gesang-Buch*). Sen myöhemmässä laitoksessa oli yli 1500 laulua. Niitä levisi kaikkialle. Suomenkin nykyisessä virsikirjassa vuodelta 1986 niitä on useita. **Suvi-Päivi Koski** julkaisi 1996 laajan väitöstutkimuksen kirjan toimittajasta, taustasta, teologiasta, virsistä ja virsirunoilijoista.

Francken visio laajeni paljon yli saksankielisen maailman. 1700-luvulla pietistisiä pappeja toimi Baltiassa, Venäjällä, Puolassa, Böömissä, Sloveniassa, Skandinaviassa Suomi mukaan lukien, Englannissa, Hollannissa, Intiassa ja Pohjois-Amerikassa. Heihin pidettiin yhteyttä laajan kansainvälisen kirjeenvaihdon välityksellä. Francken laitokset avasivat koko Hallelle oven maailmaan.

Franckella oli laaja sielunhoidollinen kirjeenvaihto. Hän anoi Preussin valtiolta vapautusta postimaksuista.

Pietismin yhteiskunnallinen ohjelma voidaan ilmaista lausumalla: ”Muuta ihminen, muutat maailman.” Se johti Franckella suorastaan universaaliseen konkreettiseen uudistusohjelmaan, jonka hän esitteli jo 1701 ja muokattuna 1704 nimellä *Der grosse Aufsatz* (’Suuri kirjoitus’). Se esittäytyy ”kasvatus- ja sivistystoimen uudistukseksi, joka on 1700-luvun evankelisen kirkon uuden hengellisen ja sosiaalisen järjestyksen lähtökohta”. Hän oli jo aikaisemmin pannut alulle teologian opintojen uudistamisen, joka oli Spenerin uudistusohjelman toteuttamista, ja lähetti teologian opiskelijoita ulkomaille kotiopettajiksi.

Hallesta aloitettiin myös uraa uurtava evankelinen lähetystyö, joka suuntautui selkeästi kristillisen kirkon alueiden ulkopuolelle. Niinpä lähetettiin Pennsylvaniaan Yhdysvaltoihin työntekijöitä, joiden toiminta synnytti sinne luterilaisen kirkon. Se on perusta Yhdysvaltojen nykyään suurimmalle luterilaiselle kirkolle The Evangelical Lutheran Church of America (ELCA).

Trankebariin Etelä-Intiaan Tanskan kuninkaan suojeluksessa lähetetystä **Bartholomäus Ziegenbalgista** (1682-1719) tuli varsinainen pioneeri, evankelisen lähetystyöntekijän prototyyppi. Toiminta johti Etelä-Intian luterilaisen kirkon syntymiseen. **Pentti Taipaleen** väitöskirja *Halle ja Trankebar: pietismin lähetyskäsityksen syntyvaihe* (1970) selvittelee tätä. Voimakkaammin evankelinen lähetystyö pääsi vauhtiin myöhemmin Herrnhutista käsin.

Suomen kannalta ratkaisevaa oli Francken ja Hallen apu Tobolskissa Venäjällä sotavankeudessa 1709-22 olleille **Kaarle XII:n** armeijan sotilaille, karoliineille. Heidän keskuudessaan puhkesi vakava hengellinen herätys, joka kosketti myös ja erityisesti korkea-arvoisia upseereita. Sen

seurauksena Tobolskiin syntyi eräänlainen pienois-Halle saksalaisen mallin mukaan: siellä oli samanlaisia hengellisiä, kasvatuksellisia ja diakonisia toimintoja kuin Francken laitoksissa. Kun heränneet karoliinit rauhan tultua pääsivät palaamaan kotiin, he toivat hengellisyytensä mukanaan. Tästä syntyi erityisesti Itä-Uudellamaalla ns. kartanopietismi, upseereiden kartanoihin hengellistä elämää ja toimintaa. Sen vaikutuspiiriin tuli kotiopettajana toiminut nuori opiskelija **Abraham Achrenius**, josta tuli monenlaisten vaiheiden jälkeen Länsi-Suomen rukoilevaisherätyksen alkuhahmo.

Tämä Siperian herätys ja sen kerrannaisvaikutukset Suomeen ovat varmaankin kirkkohistorian erikoisimpia ilmiöitä. Siitä on meillä kirjoittanut perusteellisesti **Erkki Kansanaho** teoksessaan *Heränneitä karoliineja* (1950, uudistettu laitos nimellä *Siperia opetti: hengellinen herätys Kaarle XII:n sotajoukoissa*, Perussanomaa 2001). **Martti Ruuth** julkaisi kaksiosaisen elämäkertatutkimuksen Achreniuksesta (uudistettu laitos 1922).

Koska pietismi ei ollut suuntautunut opillisesti vaan käytännöllisesti ja kokemuksellisesti, siitä oikeastaan aika johdonmukaisesti tuli ekumeenisen liikkeen tienraivaaja. Kristittyjä yhdistää yhteinen pelastava kokemus Jeesuksesta. Summana Beyreuther sanoo tästä:

Francke etsii tunnustusten veljellistä yhdessäoloa sellaisessa sopusoinnussa, joka yhdistää kaiken moninaisuuden ja kuitenkin jättää sen voimaan. Tämä hänen aikansa harmonian ihanne on hänelle tärkeintä. Hän haluaisi nähdä tunnustuksissa elävän kristikunnan yhteiseen koko maailman evankelioivaan ja sosiaaliseen palveluun sitoutuneena. Näin Francke ja ehkä koko hänen sukupolvensa elävät sielussaan yhden uskotun ja tunnustetun universaalikirkon maailmanlaajoissa avaruuksissa - ja pysyvät tietoisesti oman tunnustuksensa kirkossa.

Hallen pietismi, Württembergin pietismi ja herrnhutilaisuus olivat se maaperä, josta 1800-luvun monet ja laajat kansanherätysliikkeet (*Erweckungsbewegungen*) Saksassa versoivat, vaikka niihin tuli paljon vaikutteita muualta. Sitä käsittelevä suppea yleisesitys, **Friedrich Wilhelm Kantzenbachin** *Die Erweckungsbewegung* (1957, 164 s.) lienee ilmestymässä suomeksi 2014.

Radikaalipietismi?

Pietismin yhteydessä puhutaan usein radikaalipietismistä. Jos jo pietismin täsmällinen määrittäminen on sen monimuotoisuuden vuoksi vaikeaa, vielä hankalampaa on määrittellä ”radikaalipietismiä” ja sen suhteita maltilliseen eli kirkolliseen pietismiin.

Perustavin ero lähtökohdassa on suhtautuminen kirkkoon. Maltillisen pietismin edustajat halusivat määrätietoisesti pysyä luterilaisessa tunnustuksessa ja kirkossa ja uudistaa kirkkoa. Radikaalipietistit ajautuivat separatismiin eli hylkäämään kirkon kokonaan, koska kirkko miellettiin parantumattomaksi. Kirkon uudistaminen oli siis mahdotonta. Kirkosta irtautuminen johti myös kirkon tunnustuksen ja opin kriittiseen tarkasteluun ja olennaisissa kohdissa sen hylkäämiseen.

Radikaalipietistisiä piirteitä ja piirejä oli jo varhaisen pietismin liepeillä. Toisaalta Spener ja Francke ja muut pietistit olivat omissa asenteissaan hyvin selviä ja torjuivat separatismia. Toisaalta he eivät aina torjuneet radikaalipietistisiä, mikä vaikuttaa ehkä omituiselta ja epäjohdonmukaiselta. Se saattaa selittyä siitä, että oli vaikea erotella yksittäisten ihmisten uskonilmauksia toisistaan ja tietää, kenellä todella oli Pyhän Hengen vaikuttama puhdas usko, ja siten suoralta kädeltä tuomita heitä. Syynä saattoi olla myös, että kirkolliset pietistit toivoivat voivansa voittaa näitä äärimmäisyyksiin ajautuneita yksittäisiä kristittyjä.

Suomeen pietismi saapui radikaalipietistien edustamana ja aiheutti jyrkkiä toimenpiteitä kirkossa ja yhteiskunnassa. Se myös huononsi myöhemmin maltillisen pietismin vaikutusmahdollisuuksia, koska pietismin vastustajat eivät aina pystyneet erottamaan radikalismia ja kirkollista pietismää toisistaan.

Radikaaliset ilmiöt ajautuivat kuitenkin suhteellisen pian käytännöllisiin mahdottomuuksiin, sisäisiin ristiriitoihin ja yhteisöjen hajoamiseen. Historiasta tunnetaan useita radikaalipietismin edustajia. Heidän toiminnallaan ei kuitenkaan ole ollut varsinaista jatkuvuutta. Sekä teologisesti radikaalisia ajatuksia että yhteisöllistä separatismia on esiintynyt myös paljon myöhemmin ja halki aikojen. Geneettisiä yhteyksiä radikaalipietismiin ei kuitenkaan luultavasti ole ollut. Separatismia suhteessa kirkkoon ja kirkon uudistamisen pyrkimyksestä luopumista on esiintynyt myös aivan toisenlaisista lähtökohdista.

Tutkimuksessa on keskusteltu siitä, onko radikaalipietismia pidettävä lainkaan pietisminä. Olen sillä kannalla, että näiden ryhmittymien välillä on niin suuria opin ja elämän, hengellisyyden ja ”hengen” eroavuuksia, etteivät ne kuulu eivätkä sovi yhteen. Käytännössä radikaalipietistit eivät ”viihtyneet” kirkollisten parissa eivätkä kirkolliset radikaalien parissa, vaikka historiallisissa lähtökohdissa olikin yhteisiä tekijöitä. Kehityksen kulku johti kuitenkin aivan eri suuntiin.’

Radikaalipietismin analogiaksi on syytä mieltää ns. radikaalireformaatio eli ”uskonpuhdistuksen vasen siipi”, jota edustivat ennen kaikkea **Thomas Müntzer, Andreas von Karlstadt, Kaspar Schwenckfeld** ja **Balthasar Hubmaier**. Silläkin oli yhteisiä lähtökohtia reformaation kanssa, mutta se kehittyi nopeasti täysin erilaiseen suuntaan ja haarautumiin, joilla ei ollut keskenäänkään mitään yhteistä. Nykyään ainakaan useimpiin heistä ei viitata myönteisesti.

Uskonnonvapauden ja suvaitsevaisuuden kannalta radikaalipietisteillä on Wallmannin mukaan ollut jopa suurempi tienraivaajan merkitys kuin maltillisilla pietisteillä.

Pietismin heikkouksia ja vahvuuksia erityisesti luterilaisesta näkökulmasta

Kansanaho mieltää pietismin ydinpiirteiksi seuraavat asiat.

1. Uudestisyntyminen – *theologia regeitorum* (’uudestisyntyneiden teologia’). **Tiilikä** sanoo Franckesta, että ”elämän muutosta korostavana pietistinä tämä puhuu vähemmän vanhurskauttamisesta kuin uudestisyntymisestä”.
2. Pyhitys – *theologia viatorum* (’matkamiesten jumaluusoppi’). **Tiilikä** sanoo: ”Luterilaisuuden sydänääni ei pääse Francken julistuksessa täyteen oikeuteensa. Meidän puolestamme kärsinyt Kristus jää varjoon puhuttaessa aina uusien kääntein meissä elävästä Kristuksesta.”
3. Voluntarismi – *Deus semper agens* (’aina toimiva Jumala’).
4. Matalakirkollisuus – *ecclesia viva* (’elävä seurakunta’).
5. Raamatullisuus – *theologia biblica* (’raamatullinen teologia’).

Pietismi toimeenpani merkittävästi uskonpuhdistuksen periaatteita. Luther ja muut reformaattorit olivat löytäneet Raamatun uskon ainoaksi sisällöksi, mutta se jäi oppineisiin yliopistopiireihin. Kaikkiaankin reformaatio oli yliopistoliike, ei kansanliike. Vasta pietismi yli puolitoista vuosisataa myöhemmin toi Raamatun todella kansan käsiin.

Reformaatiossa oli lausuttu kaikkien uskovien yhteisen ja yleisen pappouden jalo raamatullinen periaate. Ortodoksiassa sille ei ollut tilaa, se oli virka- ja pappiseskeistä. Pietistit arvostivat

pappisvirkaa suuresti – ja vaativat, että sen haltijoilla itsellään olisi elävä usko ja he eläisivät ja julistaisivat Raamatun ja luterilaisen uskon mukaisesti. Samalla he halusivat toteuttaa kaikkien uskovien pappetta. Pietismi oli teologinen maallikkoliike, jota johtivat koulutetut ja yleensä pappisvirkaan vihityt miehet. Pietistisissä liikkeissä oli tilaa naisillekin, vaikkei näiden asema yleisesti vielä paljon poikennut siitä, mikä se yhteiskunnassa muuten oli.

Lutherilla oli kirkas lähetysnäky ja lähetystahto. Reformaatiolla ei kuitenkaan ollut välineitä sen toteuttamiseen. Luostareiden lakkauttamisen myötä uskonpuhdistuksen kirkosta poistuivat sääntökunnat, ”järjestöt”, jotka olivat roomalaiskatolisessa kirkossa erinomainen lähetysten väline. Ortodoksialle lähetys ei elänyt ainakaan käytännössä. Pietismi sen sijaan oli myös lähetysliike. Siinäkin (vasta) se toteutti uskonpuhdistuksen periaatteita.

Meistä ihmisistä voidaan esittää se psykologinen totuus, että suurimmat vahvuutemme ovat myös suurimpia heikkouksiamme. Samoin voidaan sanoa erilaisista liikkeistä. Reformaation ja ortodoksian suuri vahvuus oli opillisuus, joka on kristillisen uskon olennainen ulottuvuus ja perusta. Samalla siitä tuli ortodoksian suuri heikkous, joka kahlitsi sen omaan oikeassa olemiseen ja sulki sen yhteydestä niihin, jotka eivät pikku yksityiskohtia myöten jakaneet sen oppia. Pietismin vahvuus oli sen kokemuksellisuus, joka välttämättä kuuluu oikeaan elävään uskoon. Siitä tuli kuitenkin myös pietismin suuri heikkous, sillä kokemus on lahja ja siten evankeliumia, mutta pietismissä siitä tulikin helposti vaatimus, joka on lakia: ”Oletko kokenut syntien anteeksiantamisen ja pelastuksen?” Kysymys on oikeutettu ja välttämätön, mutta se on lakia. Tässä laki ja evankeliumi ovat helposti sekoittuneet toisiinsa, niin että kokemus – tai sen puute tai heikkous – syrjäyttää uskon ja armon.

Lutherin ja muiden uskonpuhdistajien sanoman pohjalta ortodoksiassa opetettiin laista ja evankeliumista laajasti - ja niin selvästi, että ihmiset oppivat sen kaavan ulkoa. En tiedä, missä määrin seuraava väite on todistettavissa, mutta minusta on mitä ilmeisintä, että laista ja evankeliumista tuli ortodoksiassa ”loppuun kaluttu luu”. Sanankuulija tiesi ennakoita tarkoin, että ensin saarnassa tulee ankaraa lakia, jota kuitenkin seuraa lempeä evankeliumi. Tämä saattaa olla yksi syy siihen, ettei tämä asia muodostunutkaan pietismissä enää keskeiseksi vaan käsitteellisesti ja osittain asiallisestikin jäi syrjään, ei kiellettyä mutta itsestään selväksi koettuna, niin ettei siihen sisällynyt enää mitään luovaa. Oireellista on, että Brechtin 4-osaisessa kokoomateoksessa pietismin historiasta ei ole edes hakusanaa *laki ja evankeliumi*. Tämä ajattelutapa ja kielenkäyttö eivät olleet keskeiset.

Spenerissä, Franckessa ja lukemattomissa muissa maltillisissakin pietisteissä oli ja on paljon puutteita ja heikkouksia ja sellaista, mitä ei pidä toistaa – eikä osittain voikaan. Silti ”lasta ei pidä heittää pesuveiden mukana”. On kaikesta huolimatta kysymys tietystä jatkumosta.

Mielestäni pietistien toiminnallisia saavutuksia ei voi kieltää. Millä muulla liikkeellä on vastaavaa esitettävänä? He joutuivat myös elämään jännitteessä ja uhan alaisina. Ruotsi-Suomessa konventikkeliplakaatti oli lakina voimassa vuodesta 1726 alkaen ja kumoutui Suomessa vasta ensimmäisen kirkkolain mukana 1869, Ruotsissa hiukan aikaisemmin. Pietismille olennaiset kirkon holhouksesta vapaat hengelliset kokoontumiset, ”seurat”, olivat sen mukaan lainvastaisia. Silti pietistinen kristillisuus levisi. Tässä pietistit eivät olleet lainkuuliaisia vaan ”kansalaistottelemattomia”. Se edisti yleistä yhteiskunnallista perusvapautta.

Spenerin ja Francken pahimpia vastustajia olivat luterilaista puhdasoppisuutta edustaneet teologit ja papit. Ellei Francke olisi saanut toiminnalleen tukea Preussin valtiolta, se olisi tukahtunut

oikeaoppisten vastustukseen. Suomen varhaispietistit luottivat käytännössä enemmän Ruotsin valtioon kuin luterilaiseen kirkkoon.

Francken kasvatusjärjestelmää ja orpokotia voidaan perustellusti arvostella ankaruudesta ja kyvyttömyydestä ottaa lapsen omalaatuisuutta huomioon. Samalla on kuitenkin kysyttävä, olisiko ollut muita menetelmiä silloisessa yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa. Orpokoti tarjosi kuitenkin suojaa ja elämän mahdollisuudet lukemattomille lapsille ja koululaitos koulutusta ja kasvatusta samoin.

Oma peruskritiikkini historiallista pietismiä kohtaan on teologinen: sille ei ollut ratkaisevaa se suhde, joka on lain ja evankeliumin, Jumalan vaatimuksen ja Jumalan lahjan, välillä, vaan nämä pyrkivät sekoittumaan toisiinsa. Niillä on yhteytensä ja eronsa. Ellei sitä oteta huomioon eikä toteuteta ajattelussa, julistuksessa, toiminnassa ja uskonkilvoituksessa, ajaudutaan helposti sen vääristymiin lakihenkisyyteen eli legalismiin ja lain turhentamiseen eli antinomismiin. Kumpikin on vaarallista ja tuhoisaa.

Kyllä pietismissä on selkeästi lakia ja evankeliumia, yksinkertaisesti sanoen synnin ja armon julistamista ja siinä todellisuudessa elämistä. On mahdotonta ajatella, että esimerkiksi kaikki Francken toiminta olisi ollut vain lain motivoimaa ja ylläpitämää. Kyllä sovitukset, armo ja usko luottamisena näihin olivat olennaista. Sen sijaan näiden keskinäinen suhde ei varmaankaan tullut kirkkaaksi. Siksi monet jäivät lainalaisuuteen, mikä on raskasta ja uskalle tuhoisaa. Pietismissä on aina ollut rinnakkain ja sisäkkäin legalistinen puoli ja evankelinen puoli. Tämä jännite tiedostetaan esimerkiksi tämän päivän Gnadaun-liikkeessä. Lain ja evankeliumin suhde on loputon luovuuden ja rikkauten lähde, kaukana kaavamaisuudesta.

Lisää

Francken juhluvuoden kunniaksi *Perusta*-lehden numerossa 4/2013 on useita kirjoituksia hänestä, Francken laitoksista ja pietismistä yleensä.